

УДК 376-056.46

DOI: 10.12958/2227-2844-2019-6(329)-1-180-188

Степаненко Вікторія Іванівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна.
viktoriyalnu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5793-3069>

СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОСТОРУ І СЕРЕДОВИЩА В КОНТЕКСТІ ПРОФІЛАКТИКИ ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

Профілактика є пріоритетним напрямом у системі соціально-педагогічної діяльності будь-якого закладу загальної середньої освіти, яка на сьогоднішній день потребує інноваційних підходів до комплексного вирішення проблем, пов'язаних з соціалізацією й адаптацією особистості, її поведінкою, різними видами діяльності тощо. Застосування системного й інтегрованого підходів у профілактиці поведінкових девіацій учнів закладів загальної середньої освіти передбачає орієнтацію на створення соціально-педагогічних систем, соціально-педагогічного простору та соціально-педагогічного середовища як найбільш доцільних форм організації життєдіяльності, об'єднуючих у собі взаємодію впливів сукупності соціальних інститутів на соціальне становлення і розвиток учнів (Муромець, 2011). У зв'язку з цим у науковій спільноті спостерігається тенденція щодо прагнення різнобічно дослідити, висвітлити і порівняти ці поняття, розкрити їх сутність.

У розрізі дослідження педагогічних систем важливе значення для характеристики освітнього простору і середовища мають наукові праці О. Белякова, В. Бикова, В. Кременя, В. Кравця, Л. Крижановської, О. Матвієнко, В. Нечаєва та ін. При цьому, простір і середовище розглядаються як у цілому, так і в межах конкретного аспекту: з позиції розвитку особистості учня (М. Корнєва, В. Степанов та ін.), в аксіологічному і культурологічному аспектах (І. Беккер, С. Бондирєва, В. Журавчик, І. Реморенко, Т. Стеніна та ін.), як здоров'язберігаючі простір і середовище (Л. Крижановська, І. Мавзютова, Ю. Мосейчук, С. Омельченко та ін.) тощо.

Аналіз джерел наукової літератури свідчить про наявність ґрунтовних і різнобічних пояснень категорій «простір» і «середовище», зокрема освітнього, виховного, соціально-культурного простору і середовища. Проте феномени саме соціально-педагогічного простору і середовища в контексті профілактики поведінкових девіацій

обдарованих учнів закладів загальної середньої освіти на сьогоднішній день є малодослідженими, що і стало метою дослідження.

На наш погляд, найбільш ґрунтовно категорії простору і середовища з позиції системного підходу розведено В. Биковим і В. Кременем. Вчені зазначають, що в якості систем можуть розглядатися всі без винятку об'єкти і процеси об'єктивного світу, всі об'єкти, що входять до складу простору і середовища, а також самі простір і середовище, є системами. Автори розглядають загальний освітній простір, до складу якого входять цільові освітні простори. Вони зазначають, що досліджувана система є частиною тих чи інших цільових просторів. Система з тією чи іншою метою (за тих чи інших причин) може як входити до простору, так і виходити з нього. Що стосується категорії середовище, то ця категорія пов'язується з суттєвим оточуючим простором системи, в якому вона функціонує, розвивається і/або досліджується. Досліджувана система функціонує і розвивається в середовищі. Простір системи передбачає належність системи до нього, а середовище, навпаки, не допускає належність системи до її ж середовища (В. Биков & В. Кремень, 2013).

Простір є своєрідним ресурсом, певним резервом, потенціалом формування інтегрального і масштабного засобу становлення особистості (Мануйлов, 2009: 84). Середовище ж виступає як посередник між реальністю і дійсністю. Людина змінюється у середовищі та безпосередньо середовищем. Середовищу властива здатність до інтегрованості, яка створює відчуття безперервного потоку зовнішньої стимуляції, до інтенсивних переживань реальності (Муромець, 2011).

Якщо простір інтегрує у себе систему та її середовище, що функціонує, досліджується і розвивається в його складі, то середовище оточує систему, забезпечуючи умови її доцільного, ефективного та безпечного функціонування і розвитку (В. Биков & В. Кремень, 2013). У просторі, на відміну від середовища, на центральний план виходять характеристики власне дійсності, існування об'єктів, а не їх зумовленості (Муромець, 2011: 240).

Загальні уявлення про простір пов'язані з порядком розташування одночасно співіснуючих об'єктів. Простір передбачає набір певним чином пов'язаних між собою умов, які можуть мати вплив на особистість. Але при цьому в самому понятті простору не передбачено включеність у нього особистості, оскільки простір може існувати і незалежно від неї. Середовище також відображає взаємозв'язок умов, які забезпечують розвиток особистості, але у цьому випадку передбачається її присутність у середовищі, взаємовплив, взаємодія оточення з суб'єктом.

На відміну від середовища, простір в широкому розумінні розглядається як сукупність соціальних інститутів, процесів і середовищ, які діють на конкретній території. Гармонійний розвиток суб'єктів, які входять до простору може проходити тільки у взаємозв'язку зі станом

оточуючого середовища, умовами життя в сім'ї, на вулиці тощо. Тобто простір виступає як потенційність, певна можливість для середовища, а середовище у просторі є параметром порядку у системі, яка самоорганізується (Кривых, 2010).

Виходячи з цього, простір закладу загальної середньої освіти можна розглядати як свого роду поле активної взаємодії учня, педагога і середовища.

У соціальній педагогіці простір, зокрема, освітній простір, розглядають як один з провідних чинників соціального виховання особистості, який має наступні специфічні особливості: організованість, структурованість і змістовність. Ці особливості є універсальними і властиві освітньому простору як на глобальному, так і локальному рівнях. І. Беккер і В. Журавчик визначають освітній простір як систему ієрархічно взаємопов'язаних компонентів, кожному з яких властива певна специфіка, яка визначається змістом і рівнем складності педагогічних завдань, що вирішуються у цьому секторі освітнього простору.

Для побудови освітнього простору окремого закладу освіти перспективною є ідея блоково-модульної структури, яка включає в себе навчальний, навчально-виробничий і соціально-виховний блоки (сектори). У межах кожного блоку реалізується певний напрям освіти і вирішується комплекс однорідних локальних, конкретних педагогічних завдань.

Розглянемо більш детально у межах нашого дослідження соціально-виховний блок, до складу якого входять соціально-адаптаційний і виховно-розвивальний модулі. Завдання соціально-адаптаційного модуля – допомога в адаптації до умов закладу освіти на початковому етапі освіти. Завдання виховно-розвивального модуля – організація виховання і різнобічний розвиток особистості учня в освітньому закладі. У склад кожного блоку і модуля входять певні служби, структурні підрозділи закладу освіти, а також ті організації, з якими цей заклад співпрацює в межах освітнього процесу (І. Беккер & В. Журавчик, 2009).

О. Демченко, розглядаючи формування суб'єктності обдарованої особистості у культурно-освітньому просторі як умову її соціалізації, розглядає такий простір як інтегративний / поліморфний соціально-педагогічний конструкт, що об'єднує різнорівневі соціально-культурні та навчально-виховні умови, природні й спеціально змодельовані, педагогічно структуровані й упорядковані, та комплекс можливостей, які сприяють формуванню суб'єктності обдарованої особистості як у процесі інтеріоризації гуманістичних і національних цінностей, розвитку соціального інтелекту й соціальних здібностей, досягнення високих успіхів у різних видах діяльності та задоволення екзистенційних потреб, так і в ході якісного перетворення соціальної дійсності та різнорівневої взаємодії з усіма суб'єктами простору.

Системоутворюючим елементом простору є активність обдарованої особистості (її поведінка) як суб'єктивна складова, яка представлена в умовах простору низкою внутрішніх спонукань, індивідуально-психологічними та особистісними властивостями, діяльними характеристиками. Завдяки активності особистості, її цілям і прагненням, а також способам і засобам їх реалізації стає можливим окреслення того кола елементів середовища, яке утворює простір. Соціальний педагог актуалізує чи створює умови та елементи культурно-освітнього простору, які стимулюють обдаровану дитину, але її поведінкова реакція, дії, судження, вчинки мають бути результатом власної ініціативи, бажання, вибору (Демченко, 2017).

Спробу дати визначення соціально-педагогічному простору було здійснено Т. Стеніною. Дослідниця у змісті поняття соціально-педагогічного простору виокремлює два аспекти:

1) соціально-педагогічний простір як атмосфера, яка формується у процесі педагогічної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу, визначається педагогічними нормами і особливостями комунікативних відносин;

2) соціально-педагогічний простір як фізичний простір закладу освіти, в якому відбувається освітній процес.

Якість організації соціально-педагогічного простору визначає ефективність соціалізації особистості, характер її поведінки у суспільстві, мотивацію до праці тощо. Соціально-педагогічний простір не існує сам по собі. Для його організації необхідна цілеспрямована педагогічна діяльність структурних підрозділів закладу освіти, що передбачає включення всіх суб'єктів освітнього процесу. По суті, соціально-педагогічний простір закладу загальної середньої освіти являє собою особливу територіально-часову форму життєдіяльності обдарованих учнів у педагогічно організованих середовищах. Організація соціально-педагогічного простору передбачає формулювання умов ефективності педагогічного процесу, розробку можливих форм взаємодії його суб'єктів, стратегії і тактики прийняття рішень щодо реалізації процесу, проектування нових технологій, форм і засобів організаційної взаємодії суб'єктів освіти, педагогічних ситуацій тощо (Стеніна, 2011).

Отже, соціально-педагогічний простір Т. Стеніна розглядає як відкриту динамічну систему, де взаємодіють суб'єкти освітнього процесу і яка відповідає педагогічним умовам формування особистості, а також як результат взаємодії цих суб'єктів в якості продукування соціальних новацій, що гармонійно вбудовуються у систему як нові елементи і зв'язки між ними.

У соціально-педагогічному просторі закладу загальної середньої освіти відкриваються нові можливості для реалізації потенціалу обдарованих учнів, формується поле інновацій. Суб'єкти вступають у педагогічну взаємодію і взаємовідносини з метою вирішення певних

завдань. У нашому випадку, це завдання профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів. Створення профілактичного соціально-педагогічного простору закладу загальної середньої освіти спричиняє виникнення якісно нових ресурсів, що розвиваються на основі конструктивної діяльності його суб'єктів.

Стосовно поняття соціально-педагогічного середовища в контексті профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів за основу нами взято визначення соціально-педагогічного середовища, сформульоване Н. Максимовською, яка розглядає його як складову простору, в якому формується соціальність особистості завдяки цілеспрямованій, науково-обґрунтованій і системній соціально-педагогічній діяльності з метою ефективного соціального становлення людини, активного перетворення її на суб'єкт соціального розвитку себе й соціуму (Максимовська, 2008:16).

Відповідно, профілактика поведінкових девіацій обдарованих учнів у соціально-педагогічному середовищі закладу загальної середньої освіти виступає одним з напрямів соціально-педагогічної діяльності і складовою загального освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти.

Отже, нами здійснено спробу співвіднести поняття соціально-педагогічного-простору і соціально-педагогічного середовища в контексті профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів закладів загальної середньої освіти. Соціально-педагогічний простір закладу загальної середньої освіти у цьому аспекті виступає своєрідним інтегральним ресурсом, який відкриває нові можливості для розвитку і реалізації потенціалу обдарованої особистості. Суб'єкти у ньому вступають у взаємодію з метою конструктивного вирішення особистісних і соціальних проблем обдарованих учнів, пов'язаних з їх адаптацією і соціалізацією, які супроводжуються різними негативними проявами у поведінці. Соціально-педагогічне середовище закладу загальної середньої освіти є складовою простору, в якому формується обдарована особистість за допомогою цілеспрямованої системної соціально-педагогічної діяльності, де профілактика поведінкових девіацій обдарованих учнів виступає як один із напрямів діяльності соціального педагога і як складова загального освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо в побудові системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів закладів загальної середньої освіти з орієнтацією на створення соціально-педагогічного простору та соціально-педагогічного середовища як найбільш доцільних форм організації життєдіяльності обдарованих учнів, що впливають на їх соціальне становлення і розвиток, забезпечують конструктивне вирішення особистісних, соціальних і поведінкових проблем.

Список використаної літератури

1. **Биков В. Ю.**, Кремень В. Г. Категорії «простір» і «середовище»: особливості модельного подання та освітнього застосування. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 2. С. 3–16.
2. **Беккер И. Л.**, Журавчик В. Н. Образовательное пространство как социальная и педагогическая категория. *Известия Пензенского государственного педагогического университета имени В. Г. Белинского*. 2009. № 12 (16). С. 132–140.
3. **Демченко О. П.** Формування суб'єктності соціально обдарованої особистості в культурноосвітньому просторі як умова її соціалізації. *Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія психологія. 2017. №6. С. 47–51.
4. **Кривых С. В.** Соотношение понятий «среда» и «пространство» в социокультурном и образовательном аспектах. *Известия Алтайского государственного университета*. 2010. № 2-1(66). С. 14–18.
5. **Максимовська Н. О.** Формування культури материнства жіночої молоді у соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2008. 22 с.
6. **Мануйлов Ю. С.** Соотношение понятий пространство и среда в контексте управленческой практики. *Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика*. 2009. Т. 15. С. 83–84.
7. **Муромець В. Г.** Сутнісна характеристика превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2011. Вип. 15 (2). С. 237 – 244. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/2999/> (дата звернення: 25.06.2019).
8. **Стенина Т. Л.** Социально-педагогическое пространство вуза как предиктор становления проектной культуры студентов. *Современные проблемы науки и образования*. 2011. № 4. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=4752> (дата обращения: 25.06.2019).

References

1. **Bykov V. Yu.** & Kremen V. H. (2013). Kategoria «prostir» i «sredovyshche»: osoblyvosti modelnoho podannia ta osvithnoho zastosuvannia [Categories «space» and «environment»: features of model presentation and educational application]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy – The theory and practice of social systems management*, 2, 3-16 [in Ukrainian].
2. **Bekker Y. L.** & Zhuravchik V. N. (2009). Obrazovatelnoe prostranstvo kak sotsyalnaia y pedahohycheskaia katehoryia [Educational space as a social and pedagogical category]. *Izvestiya Penzenskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta imeni V. G. Belinskogo – Yzvestyia Proceedings of the V. G. Belinsky Penza State Pedagogical University*, 12(16), 132-140 [in Russian].
3. **Demchenko O. P.** (2017). Formuvannia subiektnosti sotsialno obdarovanoi osobystosti v kulturnoosvitnomu prostori yak umova yii sotsializatsii [Formation of the

subjectivity of a socially gifted personality in the cultural and educational space as a condition for its socialization]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya psykholohiia – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series psychology*, 6, 47-51 [in Ukrainian].

4. Kriviyh S. V. (2010). Sootnoshenie ponyatiy «sreda» i «prostranstvo» v sotsiokulturnom i obrazovatelnom aspektah [The ratio of the concepts of «environment» and «space» in the socio-cultural and educational aspects]. *Izvestiya Altajskogo gosudarstvennogo universiteta – News of Altai State University*, 2-1(66), 14-18 [in Russian].

5. Maksymovska N. O. (2008). Formuvannia kultury materynstva zhinochoi molodi u sotsialno-pedahohichnomu seredovyskhi vyshchoho navchalnoho zakladu [Formation of the culture of motherhood of female youth in the socio-pedagogical environment of a higher educational institution]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Luhansk: Lugansk Taras Shevchenko National University [in Ukrainian].

6. Manuilov Yu. S. (2009). Sootnoshenye ponyati prostranstvo y sreda v kontekste upravlencheskoi praktyky [The relationship between the concepts of space and environment in the context of management practice]. *Vestnik KGU im. N. A. Nekrasova. Seriya: Pedagogika. Psihologiya. Sociokinetika – Bulletin of KSU named after N. A. Nekrasov. Series: Pedagogy. Psychology. Sociokinetics* (Vols. 15), (pp. 83-84) [in Russian].

7. Muromets V. H. (2011). Sutnisna kharakterystyka preventyvnoho vykhovnoho seredovyskha zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Essential characteristic of the preventive educational environment of a comprehensive educational institution]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and methodical problems of education of children and pupils*, 15(2), 237-244. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/2999/> (Last accessed: 25.06.2019) [in Ukrainian].

8. Stenyna T. L. (2011). Sotsyalno-pedahohycheskoe prostranstvo vuza kak predyktor stanovleniya proektnoi kultury studentov [Socio-pedagogical space of the university as a predictor of the development of the project culture of students]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya – Modern problems of science and education*, 4. Retrieved from <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=4752> (Last accessed: 25.06.2019) [in Russian].

Степаненко В. І. Співвідношення соціально-педагогічного простору і середовища в контексті профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів

У статті на основі застосування системного підходу здійснено спробу співвіднести поняття соціально-педагогічного простору та соціально-педагогічного середовища закладу загальної середньої освіти в контексті профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів. Соціально-педагогічний простір закладу загальної середньої освіти у цьому аспекті розглянуто як своєрідний інтегральний ресурс, який відкриває нові можливості для розвитку і реалізації потенціалу обдарованої особистості, конструктивного вирішення її особистісних і

соціальних проблем, пов'язаних з адаптацією і соціалізацією, різними негативними проявами у поведінці. Соціально-педагогічне середовище закладу загальної середньої освіти визначено як складову простору, в якому формується обдарована особистість за допомогою цілеспрямованої системної соціально-педагогічної діяльності, де профілактика поведінкових девіацій обдарованих учнів виступає як один із напрямів діяльності соціального педагога і як складова загального освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти.

Ключові слова: обдарований учень, девіантна поведінка, заклад загальної середньої освіти, соціально-педагогічний простір, соціально-педагогічне середовище, профілактика.

Степаненко В. И. Соотношение социально-педагогического пространства и среды в контексте профилактики поведенческих девиаций одаренных учеников

В статье на основе применения системного подхода предпринята попытка соотнести понятия социально-педагогического пространства и социально-педагогической среды учреждения общего среднего образования в контексте профилактики поведенческих девиаций одаренных учеников. Социально-педагогическое пространство учреждения общего среднего образования в этом аспекте рассмотрено как своеобразный интегральный ресурс, который открывает новые возможности для развития и реализации потенциала одаренной личности, конструктивного решения ее личных и социальных проблем, связанных с адаптацией и социализацией, различными негативными проявлениями в поведении. Социально-педагогическая среда учреждения общего среднего образования определена как составляющая пространства, в котором формируется одаренная личность с помощью целенаправленной системной социально-педагогической деятельности, где профилактика поведенческих девиаций одаренных учащихся выступает как одно из направлений деятельности социального педагога и как составляющая общего образовательного процесса в учреждении общего среднего образования.

Ключевые слова: одаренный ученик, девиантное поведение, учреждение общего среднего образования, социально-педагогическое пространство, социально-педагогическая среда, профилактика.

Stepanenko V. The Ratio of Socio-Pedagogical Space and Environment in the Context of the Gifted Pupils' Deviant Behaviour Prevention

In the article, based on the use of a systematic approach, an attempt is made to correlate the concepts of the socio-pedagogical space and the social-pedagogical environment of a general secondary education institution in the context of the gifted pupils' deviant behaviour prevention.

The socio-pedagogical space of the institution of general secondary education in this aspect is considered as a kind of integral resource that opens up new opportunities for the development and realization of the potential of a gifted person, a constructive solution to his personal and social problems associated with adaptation and socialization, various negative manifestations in behaviour.

The socio-pedagogical environment of the institution of general secondary education is defined as a component of the space in which a gifted person is formed through targeted systemic socio-pedagogical activity, where the gifted pupils' deviant behaviour prevention of acts as one of the socio-pedagogical activities and as a component of the general educational process secondary education.

Key words: gifted pupil, deviant behaviour, general secondary education institution, socio-pedagogical space, socio-pedagogical environment, prevention.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.

Прийнято до друку 25.10.2019 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.